

7. Lakás, építésmód, bútorok.

A lakókázak anyaga s az uraság építési módja. — A lakások tisztasága. — A házak építési terve s tartozékai. — A téglakémény és az üvegablakok. — A vármegye és uradalom építési szabályai. — A házak becsértéke. — A szilárdabb építkezés akadályai. — A téglaeágelési jog kizárólagossága. — A cserép használatára később kerül sor. — A házi bútorok és szerelvények. — Az ágyneműek. — Az edényfélék. — A szobafűtés. —

A magyar birtokos nemesség jószágain szeretett lakni, de a kényelmet, építészeti szilárdságot, csínt és művészetet nem sokra nézte, miért is e részben Buda és néhány felvidéki város kivételével az egész ország hátra maradt.¹ Ez áll hihetően a Dócziaknak és Losoncziaknak városunkban fennállott kastélyairól is, melyeknek még nyoma is elenyészett. Így aztán a nemesség birtokain egészen falusi módra élt. Hasonlót tapasztalunk a töröknél is, mely a szép épületekre mit sem adott s azzal, hogy alattvalói mikép' alkotják meg házaikat, egyáltalában nem törődött. Népünk tehát a kezénél levő s természet nyújtotta alkalmas anyagokat, a földet, gyékényt és nádat használta fel épületeihez s csak a nagyobb fákat kellett a Tiszán, Maroson, vagy tengelyen Arad-, Békésmegyéből szállíttatnia. Nemcsak az első kath. imaházakat, iskolákat és plébánoslakásokat, hanem a népes református egyház iskoláit és lelkészlakait is sárból és vályogból építették, a kéményeket általában sövényfonásból. A

¹ Busbeck cs. követ útleírásai, Reisen 1596. 20.

nád és gyékénytetők simára felferése is csak későn jött szokásba. Általában szegényes és nyo- | 1826. morúságos képe volt a lakásoknak. A XVIII. század közepe táján létező mintegy 600 ház nagyobb-részt az idegen — föld alatti putriknak nézte,¹ olyanoknak, minőket a cigányok szoktak készíteni, kik tényleg a város minden részében elegyesen laktak a magyarokkal.² Ezért írja Simplicissimus a Tisza vidékéről, hogy a »faluk legtöbbször oly nyomorúságosak, hogy Würtembergben a disznó-olat is jobban és erősebben építik. Lusták is a dologra az emberek, mert csinálhatnák jobban és tisztábban is, de még se teszik.«³ Károlyi Ferenc még egy jó fél századdal később is azt hánnya szemökre a bírának, hogy »tisztas- | 1756. séges ház nincs a városban«⁴: de feledi, hogy az építésre nézve a földesurak magok sem adtak jó példát, mert uradalmi épületeiket magok is szegény emberek módjára készítették, téglá alapon vályogból stb. s csak a XIX. század eleje táján tértek át a szilárdabb, bár akkor is kicsinyeskedő és fukar építkezésre, úgyhogy Károlyi Sándor és Ferenc, mikor ide jöttek, eleintén még a lelkészhez, bíráikhoz is szállottak, vagy éjszakára visszamentek szegvári, illetőleg derek egyházi kastélyukba, mert a városban magoknak lakást vagy kastélyt nem építtettek s annak építészeti tekintetben való emeléséhez ily módon semmivel sem járultak.

A tisztatlanság vádját sem vesszük magunkra, mert a házak és személyek körüli tisztaság az itteni

¹ »Subterraneis gurgustis«, mondja Bombardi, *Topographia magni regni Hungariae* 1750. 561.

² Lásd az 1738-ki pestisben elhaltak jegyzőkönyvét. V. lt. Rvi. 2. cs. és a kath. a.könyveket.

³ Ung. oder Dacian. Simplicissimus, 1683. 156. (1853-ki kiadás.)

⁴ K. levele V. lt. Rvi. 1. cs. 130.

lakosságnál hagyományos volt s e részben inkább az angol utazó mondott igazat, aki Temesvár és Szeged vidékét eljárván, így ír: »Nagy gyönyörűséget szerzett nekem a számos falvak bámulatos tisztasága. Minden ház fehérre van meszelve s egyformán építve, minden gazdának van egy kis földje, mely házát elválasztja a szomszédétól. Ez a látvány igen megörvendeztetett, mert tisztább örömmel gondoltam a szegények csendes boldogságára, mint a gazdagok fényűzésére.«¹

Az építés tervét és módját ami illeti, a lakóházak általános szűk és alacsony szabásúak voltak, véggel az utcára, csömpölyegből, vagy vert földből rakva, sarkain és a szelemengerenda irányában földbe ásott tölgyfa oszlopokkal. Olykor azonban a gyékény- vagy nádtetőt az alacsony vályogfalakra rakták. A menyezetet nádból, melyet alól megtapasztottak, vagy ritkábban deszkából készítették s felül földdel és sárral hordták meg. A lakóház alkatrészei 1—2 szoba (»ház«), konyha vagy pitvar, 1—2 kamra, melyek egyike a boros kamra, vagy »pince« volt. Tartozékok az udvaron önállóan elhelyezve: a »kisház« (sütőház), istálló (néhol lepadlásolt v. »német istálló«) színnel (szekér, kocsi számára), sertésól, tyúkol, kút (nem minden udvaron) és a vermek (gabonaneműek számára) s elég sűrűn a jégverem, a hal-nyári eltartása végett. Hasonló módon épültek, de még szerényebb számításal a »szállási örökségek« is, melyek közé az »esztrenga« (juhakol) is tartozott. A lakosság beköltözött része azonban korábbi hazájából magával hozta a távol vidékek építkezési módját, a sövény- vagy nádfalat sárral megtapasztva, a félig földbe vájt lebujokat, a kémények nélkülözését stb. Utóbbi ellen, úgyszintén az éghető silány anyagból készült kémények ellen a

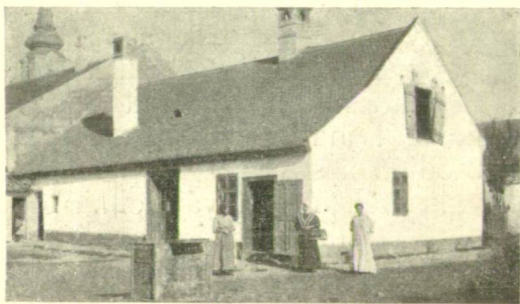
¹ Hunter, Reisen. Leipzig 1797. 250.



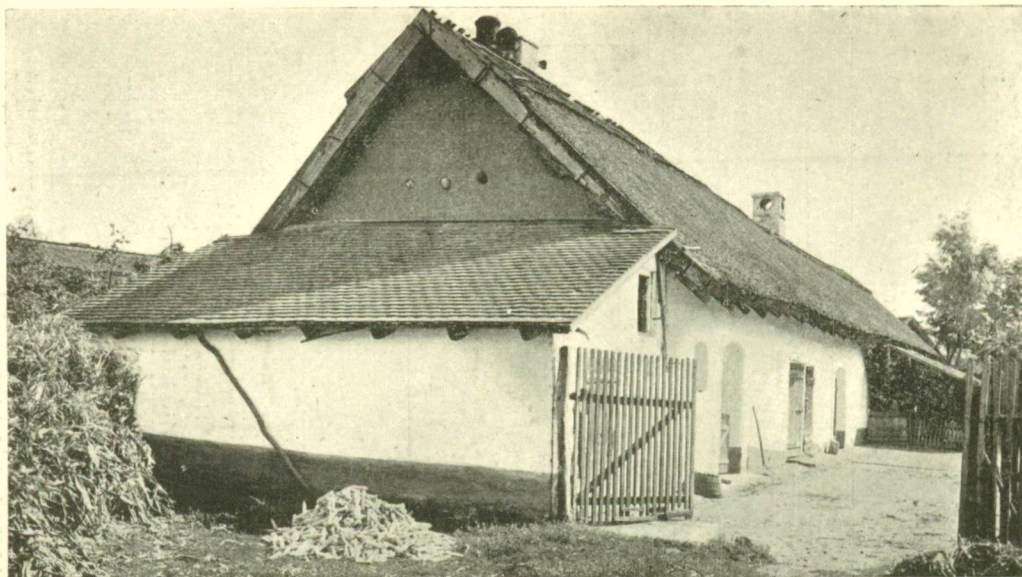
20. sz. Szegény zsellér háza.
(A zsindelyszegés későbbi.)



21. sz. Jobb módú gazda ember háza.
(Az eresz újabb keletű.)

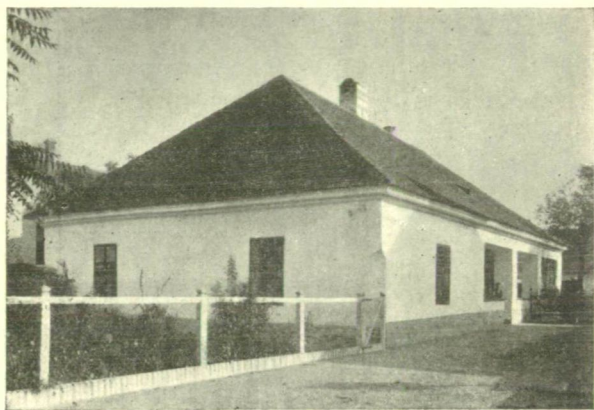


22. sz. Uradalmi tiszti lak 1825-ből.
(Később Patkó Lila háza.)



23. Jobb módu gazda ember háza az udvar felől.
(Hátsó része későbbi ragaszték.)

bírák örökös harcot folytattak s a téglakémények rakását már a XVIII. században ismételve sürgették, de rendelkezéseiknek kellő érvényt sohasem szerezhettek. Láttuk, hogy az uradalom kötelességökké tette a város esküdteinek, hogy »az utcá- | 1790. kon és épületekben való csinosásra vigyázzanak, az utcákra forgatott sertésólat félre, az udvarra vitessék, minden ujonnan építendő házat egyenes



24. Schéner Gy. mérnök lakóháza.
(Épült 1846.)

sorra állíttassanak és az eránt a felsőségeknek jelentést tegyenek«, de e szabályoknak sem az esküdtek, sem az urad. tisztek eleitől fogva eleget nem tettek, kivéve a csúcsi, lakhati és ujjvárosi külvárosokat, melyeket az uradalom tömeges telepítések útján létesített. A közönséget a zsugoriságig vitt takarékoskodás vezette építkezéseiben, még akkor is, mikor, nagy ritkán, szilárdabb anyagokból épített. Így a református egyház a termény fizetésekre és tandíjakra való tekintetből nagyobb magtárt készítettén, ezt az egyházak általános szokása szerint

a templom udvarában helyezte el, készítését pedig egy olcsó pallerra bízta, kinek hibájából a bolt-hajtás beszakadt s több embert megsebesít- | 1812. tett. Az 1788-ki tűzvész alkalmából tűzetesen leírták a vármegye számára az elpusztult épületeket s ebből látjuk, hogy a melléképületek részben vályogból, nagyjórészt pedig csak fenyőfából készültek. Még mindig kevés volt a téglakémény, valamint az



25. sz. Vályogvetés.

üveg ablak is. Az egyházi gondviselők 1748. előtt papírt vásárolgattak az iskolák ablakaira, bár a lelkészek számára ugyanakkor Szegeden üvegez-tették az ablakokat.¹ Az ablakokat általában kicsi-nyekre szabták s néhol úgy beépítették a falba, hogy ki sem lehetett nyitni, a mint az a tanyák közt itt-ott ma is látható. A városi becslések jegyző-könyvei szerint 150 felbecsült ház közt 1600 frton felül csak kettő van, 100 frton alól | 1794—1818. pedig 60. A tanyán 210 felbecsült ház értéke 100

¹ V. lt. Rvi. A. 3. sorsz. 17. cs. 5. sz.

frton alól maradt, 400 frton felül pedig csak kettő volt.¹ Egy piacra eső ház értéke ugyanakkor 1800 frt. Bereczk lelkész ujonnan épült téglaháza 1806. 1291 frtba került, melyet 31 frtban adott bérbe.

Tudnivaló egyébiránt, hogy még sokkal gyarlóbb volt ez időben a szomszédos vidékek, a tót és rác lakosság, építkezési módja, bár a kormány a marosmenti határőröknek még az 1700-iki telepítéskor megparancsolta, hogy ne putrikban lakjanak, hanem rendes házakat építsenek. Nálunk a beköltözötteket a bírák szorították a rendes építkezésre s putrikban csak a cigányok laktak. De a szilárdabb építkezést a lakosság egyetemére nézve lehetetlenné is tette a téglá drágasága, mely a miatt állott elő, hogy a tégláégetés az urbárium szerint is földesúri jogot és jövedelmet képezett s e jogot oly önzéssel és merevséggel gyakorolta az uradalom, hogy az égetésért járó taksát még a városházi, egyházi és iskolai építkezéseknél sem engedte el s akkor is kegynek tekintette, mikor ezt a város részére ezre után 5 frtban állapította meg.² bár ez árban kész téglát is ajánlott a város- | 1791. nak, egyszersmint azonban a bíráktól, hogy a városházához egy szobát ragaszthassanak, megtagadta az égetési engedélyt. Később a taksát egy frtra | 1792. szabta ugyan, de a lakosság így is terhesnek találta s zugolódott eliene, mert a tégláégetési engedélyt és

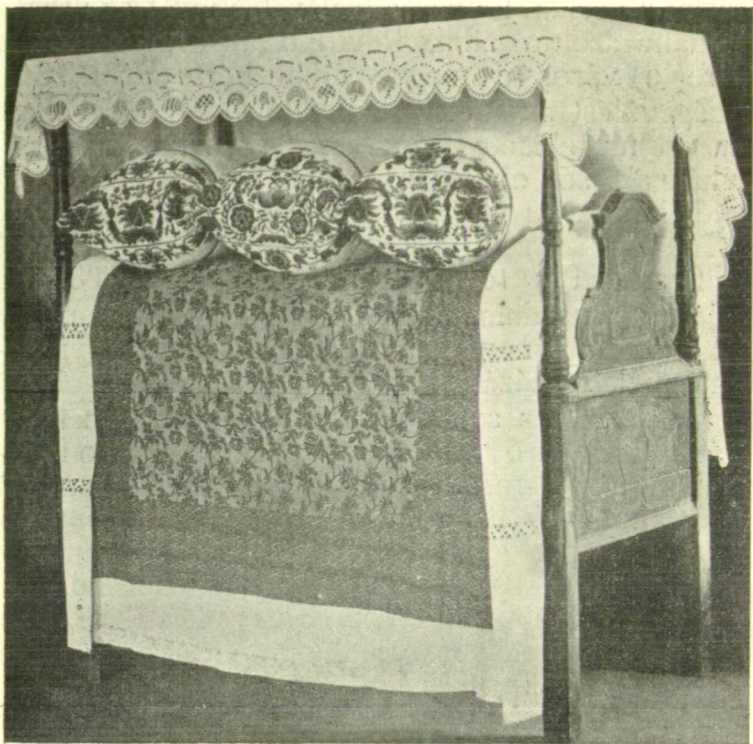
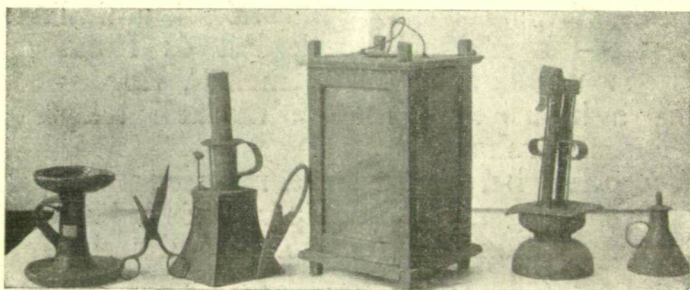
¹ A középszerű ház alkatrészeit és költségeit 1749-ből így sorolják elő: »A két házra köll 10 frt, ajtófél, ajtóstúl, hevederestől 4 frt, ablakfa vasastól 3 frt, kémény egészen 4 frt, házszegés 2 frt, kis pincének tapasztása, lécei 7 frt 30 kr., a tyúkól, lúdól színnel együtt 16 frt, az öreg pincének fájra tapasztással együtt 26 frt, disznóólra köll 8 frt, három kemence csináltatása 10 frt, udvarkerítés 13 frt, ház és pince felverés 8 frt, ezekre 100 kéve gyékény vágásával 12 frt, summa 123 frt 30 kr.« (V. tjk. II. 135.)

² V. lt. Rvi. 1. cs. 9. sz.

a téglát a bérlők, kiknek a téglavetés jogát az uraság árendába szokta adni, folytonosan drágán adták. Végre a város a megye útján kérte az 1844. országgyűlést az égetés szabaddá tétele tárgyában. Már ezt megelőzőleg azonban a városnak s a ref. egyháznak, sőt olykor egyeseknek is, külön téglá-égetői házaik és telkeik voltak. Így Bereczk Péter lelkésznek, ki rendes téglamestert tartott 432 frt évi fizetéssel s téglakészletével néha- 1808—10. napján az uradalmat is kisegítette.¹ Tetőcserepet azonban sokáig nem igen készítettek, mert a gymnasium emeletes házához Szegedről szállították. 1824. Ha mindezekhez azt is vesszük, hogy a meszet leginkább Eledről kellett az építkezéshez ide fuvarozni, vagy a mészkövet a Tiszán és Maroson szállíttatni, hogy itt kiégettessék: érthető, hogy habár a tüzesetek gyakoriak voltak a városban, ez mindig csak a régi silány anyagokból épült fel újra, a szilárdabb építkezésre pedig egyáltalában igen kevesen szánhatták el magokat. De a bírák is elejét állották néha az ujításnak. Így felebbeztek a megyére az uradalom azon tilalma ellen, hogy a szárazmalmok, ezek az állandó tűzfészek, gáztető alatt álljanak. A viszonyok csak a forradalom után javultak, mikor a város téglajárdák állítására szoríttatott s a szilárdabb építésmód is mindinkább terjedt, — a midőn Bereczk Pál és Kohn Ignác bádgos a Dillinkai temető mellett, Kovács János pedig a kutasi út mentén, a mostani telepen, az első téglagyárat állították.

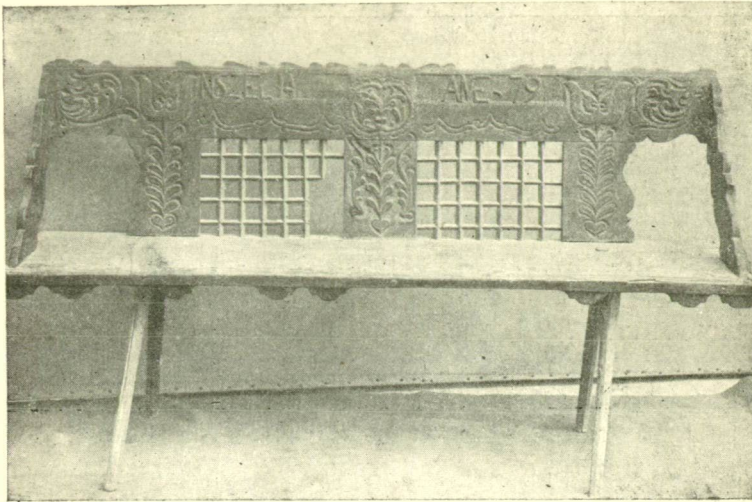
A házi bútorokon a nagy egyszerűség és a takarékoság mellett a szépérzék és a jóízlés már inkább mutatkozott. Ugyanezek is rendszerint fenyő-

¹ Bereczk költségi naplója unokája Bereczk Péter gyógyszerész birtokában.

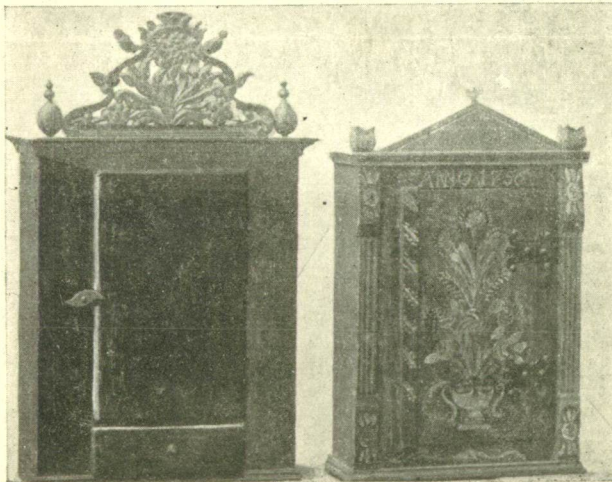
26. sz. Az ágy.¹

27. sz. Világító eszközök.

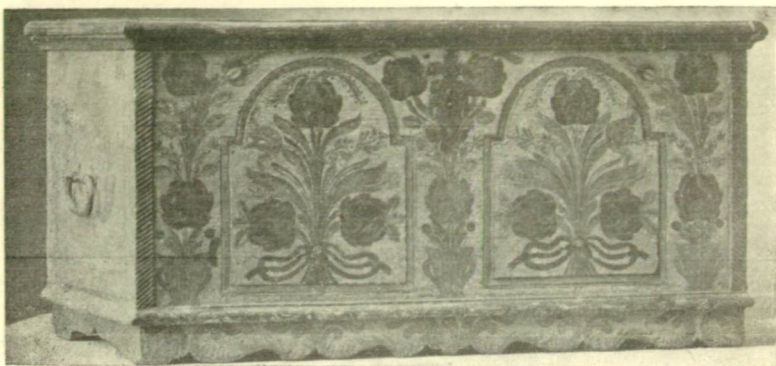
¹ A bútorok képeit a városi néprajzi muzeum tulajdonában levő régi tárgyakról készítettem.



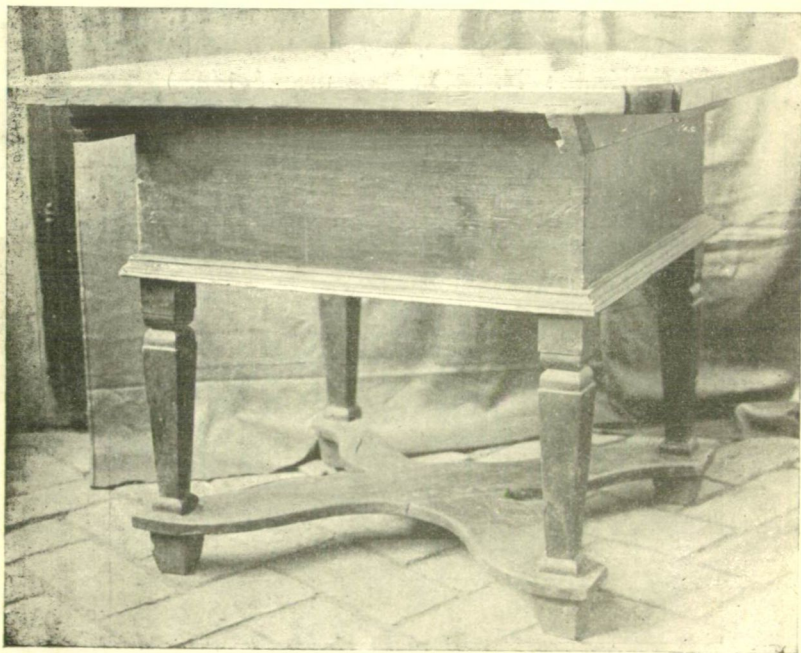
28. sz. Lóca, vagy rengő.
(Felírata: N. Szél János uramé 1790.)



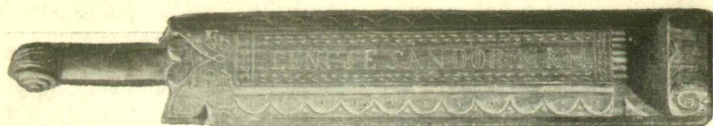
29. sz. Tékák.



30. sz. A láda.



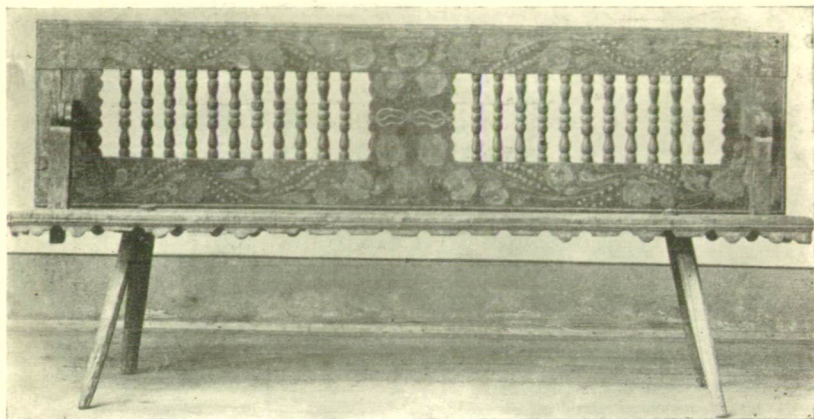
31. sz. Az asztal.



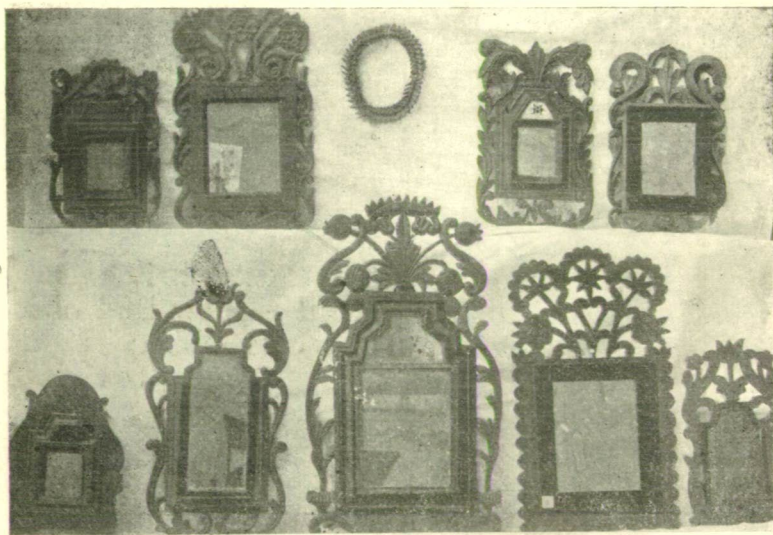
32. sz. Mángorló sulyok.

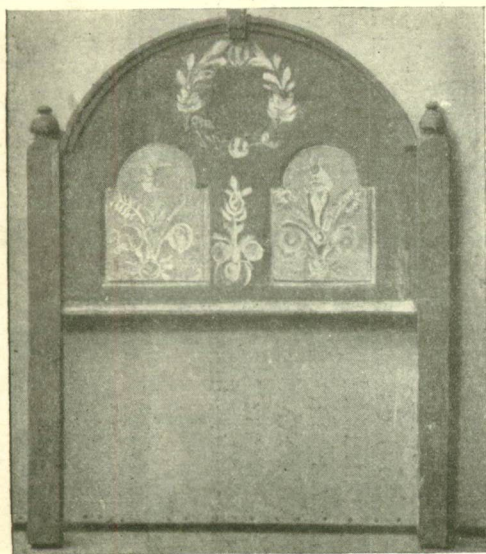


33. sz. Gondolkodó szék.
(Karos szék.)



34. Lóca.

35. sz. Tükör rámak.
(Egyikén török felírat.)



38. sz. Nyoszolya vége.



37. sz. házi feszület. (Fából.)



36. sz. Toló kocsi.
(Járni tanuló gyermeknek való.)

fából készültek azok, sötétkék vagy zöld színre festve s leginkább piros színű rózsákkal, tulipánokkal stett. ékesítve. A nép szobai bútortárához tartoztak: az asztal, mely a szoba elő részében a két ablak közti sarokban állott, a fenyőpad vagy »padszék« (»lóca«, »rengő«), ezenkívül karszékek, egy karosszék (»gondolkodó« vagy »parancsoló szék«), alacsonyabb szekrény (»sublót«), fali téka (almáriom), edénytartó, fogasok (2—4), a falat díszítő más cserépedények, 1—2 láda, nyoszolyák (»ágyfa«) ágyneművel és szúnyoghálóval, 1 szál deszka (ülésre, heverésre, két végén lábak helyett téglákra fektetve) a fal mentén, tükör, szövőszék és, ami az egész korszakban ritkaágszámba ment, fali óra. Korábbi időben e bútorokból több hiányzott s még akkor 1—2 paddal, asztallal, fogasokkal, egy nyoszolyával s »fazék és korsó álló«-val megelégedtek, minél többre a szegények később se vitték. A gazdag és úri hajlamú gazdaembernek azonban 3—4 szobája volt, melyben kőrisfa almariumok, cseresznyefa asztalok, fényezett íróasztal és »szekretér«, tölgy nyoszolyák, berámázott képek és tükrök, tollas és lőszór ágyneműek voltak találhatóak, a mint ezt fentebb Varga Pál házában is láttuk. Az ágyneműekben és edényekben általában véve nagyobb bőséget, sőt fényűzést találunk. Egy jómódú háznál két paplan és dunna, 8—10 vánkoss, ugyanannyi derekalj (szintén tollból) és kellő számú lepedő találtatott. A húzatok, lepedők (nevezetesen a »rámás lepedő«) és asztali szövetek jobbára fehér, kék, vörös pamutból vagy szőrrel voltak kivarrva s díszítve. Az abroszokat főleg kék vagy vörös pamutos sávolnyokkal szőtték, a »parasztos« (minden díszítés nélküli) asztalneműek leginkább szegény házaknál találtattak. Minthogy a fonás-szövés általános volt, az »új vászon« végekben is állott a házaknál, de ezek egy része eleitől fogva pamutos volt. Jobb

volt a »négy nyüstös« szövet, melyet derekaljakra és párnahajokra használtak. A fekete szőrrel varrott párnacsúcsokat a tornyos nyoszolyákban hihetően a tótok honosították meg, mert azokat régebben főleg a mesteremberek házáinál sorolják elő.

Az edényfélék, kivéve a módosabbak fém készleteit (cintányérok, tálak, kancsók, réz kávéfőzők és vasalók, nyeles, réz csengettyűk, — csak igen kevés gazdaháznál volt ezüst evőkészlet —) és az oláhok által szállított faneműeket és gazdasági eszközöket, jobbra helybeli iparosok készítményei voltak. Legtöbb volt a tányér, a tál, kancsó és lutykos, csésze és bögre. A serpenyő, ambolna (olajos korsó), cserépmozsár, tepsi, vasfazék (vagy bogrács), — nem tartoztak a díszedények közé. A tűzálló fazekat felvidéki tótok hozták ide, úgy mint ma is. Nagyobb módúaknál nem hiányzott az ezüst- vagy aranypohár, a díszes gyertyamártó edény és a rézmozsár sem. Mindezen szobai és konyhai ingóságokat egyszóval »házi-igazság«-nak hitták a hivatalos leltározásoknál is.

Szobák melegítésére a kisebb csömpölyegekből (u. n. »csukák«-ból) rakott földkemencék (»boglakemencék«) szolgáltak. Uri házaknál, a Sas vendéglőben (a földesúr szívességéből) és egyik lélekészlakon zöld cserépkályhák állottak, minőket egy-némely iskolában is már 1722. óta találunk.